

Marijan Dovič, ur.

Kulturni svetniki in kanonizacija

STUDIA
Inštitut za slovensko literaturo in literarne vede ZRC SAZU
LITTERARIA

KULTURNI SVETNIKI IN KANONIZACIJA

Uredil
Marijan Dović

Ljubljana 2016

Studia litteraria 22

Uredniki zbirke: Darko Dolinar, Jernej Habjan in Marko Juvan

Kulturni svetniki in kanonizacija

Uredil: Marijan Dovič

Avtorice in avtorji prispevkov: Bojan Baskar, Monika Deželak Trojar, Marijan Dovič, Jernej Habjan, Miha Javornik, Božidar Jezernik, Andraž Jež, Marko Juvan, Alenka Koron, Marko Marinič, Mira Miladinović Zalaznik, David Movrin, Martina Ožbot, Urška Perenič, Marina Protrka Štimec, Irena Samide, Marija Šarović, Jola Škulj, Miran Špelič, Luka Vidmar

Recenzenta: Miran Hladnik in Miran Štuhec

Prevajalka iz hrvaščine in srbščine: Varja Balžalorsky Antić

Oblikovanje: Ranko Novak

Stavek in prelom: Alenka Maček

Izdajatelj: Inštitut za slovensko literaturo in literarne vede ZRC SAZU

Za izdajatelja: Marko Juvan

Založila: Založba ZRC, ZRC SAZU

Za založbo: Oto Luthar

Glavni urednik založbe: Aleš Pogačnik

Tisk: Collegium Graphicum, d. o. o.

Naklada: 300 izvodov

Prva izdaja, prvi natis

Ljubljana 2016

Izid publikacije je podprla Javna agencija za raziskovalno dejavnost RS.

CIP - Kataložni zapis o publikaciji
Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

008:929(082)
821.09:323.1(082)
821.163.6.09:323.1(082)

KULTURNI svetniki in kanonizacija / [avtorice in avtorji prispevkov Bojan Baskar ... et al.] ; uredil Marijan Dovič ; [prevajalka razprav iz hrvaščine in srbščine Varja Balžalorsky Antić]. - Ljubljana : Založba ZRC, ZRC SAZU, 2016. - (Studia litteraria / Inštitut za slovensko literaturo in literarne vede ZRC SAZU, ISSN 1855-895X; 22)

ISBN 978-961-254-931-2
1. Baskar, Bojan 2. Dovič, Marijan
286122496

©2016, Inštitut za slovensko literaturo in literarne vede, Založba ZRC, ZRC SAZU
Vse pravice pridržane. Noben del te izdaje ne sme biti reproduciran, shranjen ali prepisan v katerikoli obliki oz. na katerikoli način, bodisi elektronsko, mehansko, s fotokopiranjem ali kako drugače, brez predhodnega pisnega dovoljenja imetnikov avtorskih pravic.

Kulturne ikone 19. stoletja v Srbiji

MARIJA ŠAROVIĆ

V TEM POGLAVJU BOMO OPISALI vlogo osrednjih osebnosti srbske kulture pri procesu oblikovanja enega od t. i. majhnih evropskih narodov. Zaradi pomena, ki ga imata v matrici kulturnega nacionalizma, igrata literatura in jezik v tem procesu ključno vlogo, kar je razvidno tudi v srbskem primeru. V besedilu bodo delno izpostavljeni tudi verski in kulturni vidiki kanonizacije v primerjalni perspektivi, s čimer želimo prispevati k boljšemu razumevanju mehanizmov, ki delujejo pri nastajanju modernih nacij, pa tudi napetosti, ki vznikajo znotraj teh mehanizmov. V nasprotju z večino evropskih držav, kjer status kulturnega svetnika praviloma pripade le eni, največji (pesniški) osebnosti, ki združuje vse elemente kulta kulturnega svetnika, v srbskem primeru ta status dobijo in si ga enakopravno delijo tri velike osebnosti, ki so vsaka na svoj način prispevale h konstituiranju srbskega naroda. Zato se primerjalna metoda kaže kot najbolj smiseln pristop: razprava se ukvarja z recepcijo dela in s kanonizacijo treh osrednjih figur srbske kulture, šolstva in literature v 19. stoletju – Dositeja Obradovića (1739–1811), Vuka Karadžića (1787–1864) in Petra Petrovića Njegoša (1813–1851).¹

Zapleteni proces kanonizacije teh treh kulturnih delavcev in književnikov je v marsičem posledica izrazito kritičnega odnosa srbske kulturne javnosti do lastne dediščine, kar postane razvidno že v drugi polovici 19. stoletja. Proces njihove kanonizacije ni potekal gladko, saj ga je spremljala obsežna kritična in polemična dejavnost tako pristašev treh kulturnih velikanov, kakor tistih, ki so menili, da je njihovo delo pogubno za status in razvoj srbskega kulturnega duha. Odziv srbske izobražene javnosti na delo vseh treh ustvarjalcev ni bil nikoli enoten, kar priča o večni prisotnem dvomu v kulturne vrednosti v našem prostoru. Meša Selimović leta 1967 v študiji *Za i protiv Vuka* (Za Vuka in proti Vuku) poudarja,

¹ Razprava je nastala v okviru projekta »Srbska literatura v evropskem kulturnem krogu« (ON 178008) na Inštitutu za literaturo v Beogradu, ki ga financira Ministrstvo za znanost, šolstvo in tehnološki razvoj Republike Srbije.

da ti spopadi, ki trajajo že dlje kot stoletje, potrjujejo »neusahljivo zanimanje za vprašanja jezika in kulture«, obenem pa razkrivajo »nadvse različna, pogosto tudi popolnoma nasprotna stališča, ki izvirajo iz splošnih kulturnih in družbeno-razrednih okoliščin, ki pa so danes manj očitne in manj pomembne kakor nekoč« (Selimović 2009: 5). Razlogi za sprejemanje ali zavračanje vukovskega narodnega jezika so raznoliki; Selimović jih povezuje z bojem za vzpostavitev naroda in svobodne srbske države v prvih desetletjih 19. stoletja, kasneje ob koncu 19. stoletja in na prehodu v 20. stoletje (v Nedićevem in Skerličevem času) pa tudi s procesi meščanske emancipacije. Selimović sklene, da je jezikovni spor vselej znova vznikal »v prelomnih obdobjih, ko je v našem družbenem življenju prihajalo do pomembnih sprememb« (Selimović 2009: 6).

Dositej (Dimitrije) Obradović je začetnik moderne srbske kulture, razsvetljenec, literat in prvi srbski minister za šolstvo, ki ga je imenoval Karađorđe. Čeprav je Dositej nedvomno postavil narodni jezik za knjižno normo in čeprav je prav ta jezik narekoval razločen tok nadaljnjega jezikovnega razvoja, v tem pa je bil Dositej pravzaprav Vukov predhodnik, zavesti o tem jeziku ne smemo povezovati izključno z njim. Dositejevi in Vukovi pogledi na vlogo jezika v nacionalni kulturi so se resda pomembno razlikovali, toda razsvetljenski temelj Dositejevega dela, kamor sodi tudi izbira narodnega jezika za knjižni jezik, in Vukova romantična pobuda, da bi z jezikom ustvarili pristno identiteto srbske kulture, nista – in prav je tako – nepremostljiva bregova iste ideje (Stefanović 2007: 8). Selimović ugotavlja, da sta oba »nosilca demokratičnih, narodnih, protikonservativnih stališč, naš lastni odmev evropskega romantičnega narodnjaštva in neposreden izraz osvobodilnih gibanj na naših tleh, zlasti srbskega upora« (Selimović 2009: 21).

Vuk in Dositej predstavljata nasprotna pola iste težnje po širjenju narodnega jezika in potrjevanju naroda in nacionalnosti. Vuk ni sprejel Dositejevega slavenosrbskega jezika, njegovega svetovljanstva, brezbržnosti do vere, predvsem pa ne negativnega odnosa do ljudskih običajev, ki jih je sam razumel kot neodtujljivi del narodnega duhovnega bogastva in znamenje prepoznavnosti določenega naroda. »Zakon, jezik in običaji so za sleherni narod najbolj sveta stvar,« pravi Vuk v eni svojih literarnih polemik (Stefanović Karadžić 1960: 42). Če narod te svetinje izgubi, izgubi tudi svoje ime in izvirne značilnosti. Vukova osebnost je bila kompleksna, do neke mere celo protislovna – napredna, ko je bilo treba rušiti staro družbeno ureditev in zahtevati priznanje pravice ljudstva,

da se vzpostavi kot ustvarjalna sila v družbi in v politiki, in konservativna, ko je bilo treba braniti prepričanja patriarhalnega kmetstva (Selimović 2009: 55). Prav ta dvournost je postala osnova kontroverze, povezane z recepcijo njegovega dela in s kasnejšo kanonizacijo. Od leta 1870, ko so se spet začele širiti racionalistične ideje, se je srbska javnost začela vračati k Dositeju Obradoviću, in še danes je v njej zaznati dva tokova: tistega, ki zagovarja Dositeja z njegovimi racionalističnimi in zahodnjaškimi idejami, in tistega, ki zagovarja Vuka z njegovimi romantičnimi in tradicionalističnimi stališči.

V obeh primerih – tako pri Vuku kot pri Dositeju – lahko govorimo o dvojni recepciji. Pri Dositeju je bila ta navadno negativna, kadar je bila po sredi njegova evropska usmerjenost. »Le za hip se ozrimo k narodom vse razsvetljene Evrope,« (Obradović 2007: 17) piše Dositej v *Pismu Haralampiju* (1783): to je le ena od številnih variacij evropske teme v njegovem delu, obenem pa tudi eno od njegovih ključnih metodoloških načel – temeljno, globoko razsvetljensko stališče, s katerim si je prislužil celo vrsto nasprotnikov, zlasti v cerkvenih krogih. Če so zaradi teh besed nekateri v Dositeju videli zagovornika nekritičnega prevzemanja tujih vrednot, pa so ga drugi pojmovali kot »zagovornika ideje o nujnosti kulturno-zgodovinskih vezi med narodi na skupni poti« (Ivanić 2011: 69). Negativno recepcijo je skoraj brez izjem imela tudi njegova oda avstrijskemu cesarju Jožefu II. iz *Pisma Haralampiju*. Četudi ta hvala zares odstopa od prevladujočega tona tega pisma, je vendarle imela konkreten povod, namreč liberalne reforme tega vladarja, predvsem njegov *Tolerančni patent* (1781). V *Pismu* so med drugim zastavljena tudi vprašanja o jeziku knjig, pisanih za ljudstvo, pa tudi o jeziku kot dokazu enotnosti naroda, razdeljenega na dve cesarstvi in več veroizpovedi: »To dvoje je združeno v razsvetljenskem načelu koristi in strpnosti: razsvetljenske zamisli je mogoče širiti le, če jih razumemo, verska strpnost med narodi (posebej pri narodu enega jezika) pa je značilnost moderne dobe v Evropi.« (Ivanić 2011: 65)

Druga plat te Dositejeve misli odzvanja v izreku, da je zakon in vero moč spremeniti, rodu in jezika pa – nikoli. To je ena od idej, ki so imele velik vpliv na politično življenje Srbov in drugih narodov istega jezikovnega področja skozi vse 20. stoletje. Z njo so povezani boj za osvoboditev od tujih sil, jugoslovanska ideologija in nastanek skupne države leta 1918. Jovan Skerlić je poudaril pomen te misli zaradi njene izjemne naprednosti (Skerlić 1966b: 333). Ta misel pa odraža tudi sociološko koncepcijo pojma nacije: narod je za Dositeja

»skupnost zgodovine, podobnih vrednot, jezika in kulture, in ne enakosti vere in cerkve« (Jovanović 1949: 31). Pri proučevanju in vrednotenju Dositejevega dela je bilo ideji o etnični enotnosti versko razdeljenega naroda posvečeno veliko pozornosti, saj ta potrjuje ideje o skupnem jeziku kot osnovi za narodno pripadnost. V času nadvušenja nad jugoslovanstvom je uživalo privilegiranje narodnosti pred vero splošno podopro (prim. Skerlić 1966b; Novaković 1911). Ideja narodne enotnosti je bila posebej izpostavljena pri praznovanju stoletnice Dositejeve smrti (leta 1911), ki je potekalo v pretežno srbskih območjih in institucijah: »Tudi ta okoliščina priča o tem, da je bil jugoslovanski optimizem stvar ožjega kroga intelektualcev in politikov.« (Ivanić 2011: 66)

V 19. stoletju je tujo javnost najbolj pritegnila srbska narodna poezija, z njo v zvezi pa osebnost Vuka Karadžića, medtem ko so Dositeja omenjali le mimogrede. Viri teh omemb so bila največkrat nemška besedila Jerneja Kopitarja in Josefa P. Šafārika, ki praviloma poudarjajo predvsem Dositejevo razsvetljsko delo in njegov status očeta srbske literature. Medtem ko je bil za Skerlića Dositej osrednja osebnost srbske književnosti 18. in 19. stoletja, njen »dejanski utemeljitelj« in »eden naših najmodernejših pisateljev, eden tistih, ki se s časom pomlajujejo,« (Skerlić 1966b: 280) pa Isidora Sekulić meni, da je Dositejeva slava »ugasnila« in da ga ni mogoče primerjati z Vukom, ki je še danes »živ«, »dejaven duh«, »genij«, s katerim »je nastala naša izvirna kulturna zavest. Niti tista bizantinsko srbska iz srednjega veka, niti tista evropsko srbska, ki jo je prinesel [...] Dositej. Temveč naša izvirna narodna kulturna zavest [...] enako revolucionarna kakor taka politična revolucija« (Sekulić 1977: 88–90).

Dositej Obradović je poleg Njegoša in Vuka najznamenitejša osebnost srbske literarne tradicije. Njegovo delo *Život i priključenija* (Življenje in doživljanje) iz leta 1783 ima v literaturi izjemen pomen za določanje nastanka in razvoja moderne srbske kulture, pa tudi za vzpostavljanje njene kontinuitete (Novaković 1911: 18). Duhovna osvoboditev Srbov, ki se je začela z Dositejevo razsvetljsko reformo in njegovim prelomom z etničnimi in estetskimi zahtevami srednjeveške tradicije, je v 19. stoletju dobila poln zamah, četudi je zelo dolgo niso ustrezno razumeli niti Dositejevi sodobniki (z Vukom na čelu) niti poznejše generacije (podobno kot je bilo tudi pionirsko delo samega Vuka napačno interpretirano).

Čeprav se mnenje o Dositejevem delu na prelomu iz devetnajstega v 20. stoletje ni bistveno spremenilo, pa opazen preobrat v kritični recepciji in

medotološko razpotje v Dositejevi recepciji predstavlja delo Jovana Skerlića (1877–1914), ki je pri proučevanju Dositejevega dela uporabil tedaj vodilne pozitivistične teorije Hippolyta Taina, Wilhema Schererja in Sainte-Beuva. Svetislav Vulović piše, da se čas po Dositeju deli na Dositejevo obdobje in na Vukovo obdobje (Vulović 1979: 184), podobna delitev pa se pojavlja tudi v sodobnejših periodizacijah (npr. pri Dragiši Živkoviću in Isidori Sekulić).



Rudolf Valdec, spomenik Dositeju Obradoviću, Beograd, 1914

V 20. stoletju je bila Dositejeva kanonizacija večinoma omejena na tematske številke časopisov, med katerimi je večina nastala v jubilejnem letu 1911, stoletnici njegove smrti: tedaj je izšlo več številk časopisov *Brankovo kolo*, *Glas Matice srpske*, *Srpski književni glasnik*, *Delo*, *Prosvetni glasnik*, *Bosanska vila*, *Pre-*

gled, Jug, Zvono idr. Stavek iz *Pisma Haralampiju* (»Pisal bom za um, za srce in za človeško nprav, za brate Srbe, ne glede na njihovo postavo in vero.«) je vklesan na podstavku Dositejevega spomenika v Študentskem parku v Beogradu. Delo kiparja Rudolfa Valdeca je bilo svečano postavljeno leta 1914 na pobudo Jovana Skerlića, ki je bil Dositejev velik častilec.

Stavek iz istega dela najdemo tudi na Dositejevi nagrobni plošči v porti stolnice v Beogradu 1811 (»Tukaj počivajo njegove srbske kosti. Ljubil je svoj narod. Naj večno živi njegov spomin.«). Dositejevo rojstno hišo v Čakovu v bližini Temišvara so po razpadu Jugoslavije odkupili od lastnikov in jo preuredili v muzej, Srbska matica in Inštitut za literaturo in umetnost pa sta leta 2004 v Vršču ustanovila Sklad Dositeja Obradovića. Sklad za svoje cilje navaja proučevanje Dositejevega ustvarjanja in njegovega pomena za srbsko šolstvo, znanost in kulturo, poudarjanje pomena Dositejevih pogledov na razvoj in modernizacijo Srbije, pripravo znanstvenih simpozijev, objavljane zbornikov, organizacijo srečanj, seminarjev, delavnic in drugih dejavnosti za izpopolnjevanje šolskih delavcev, ki se ukvarjajo na primer z literaturo in jezikom. Med najpomembnejše dejavnosti Sklada sodi tudi nova znanstveno-kritična izdaja Dositejevega zbranega dela v šestih knjigah, ki je nastala osemindeset let po zadnji izdaji zbranih del, in praznovanje obletnic, povezanih z Dositejevim življenjem in delom (leta 2004 so praznovali dvestoletnico začetka Prve srbske vstaje, leta 2007 pa dvestoletnico Dositejevega prihoda v Srbijo in preporoda moderne države; leta 2008 dvestoletnico ustanovitve Velike šole, prve visokošolske ustanove v Srbiji, v kateri je danes Vukov in Dositejev muzej). Ustanovili so tudi štiri priznanja, ki nosijo Dositejevo ime, v današnji Srbiji pa malone ni kraja, ki ne bi imel ulice ali šole, imenovane po njem.

Srbsko literarno zgodovino pisje ima po intelektualnem avtomatizmu in v skladu s kronologijo kulturno-filološke tradicije navado znotraj zgodovine srbske literature Dositeja in Vuka proučevati vzporedno. Toda proces kanonizacije je bil v Vukovem primeru težji in dolgotrajnejši kot pri Dositeju. K temu so prispevala Vukova zelo radikalna in široka stališča do domoljubno-družbenih vprašanj, ki jih ni pogojeval strah pred neprijetnim odzivom. Odločen obračun z razrednim sovražnikom (zlasti v članku »Viša klasa naroda našega« /Višji razred naroda našega/) osvetljuje njegovo nasprotovanje vsemu, kar ustvarja višji razred, saj naj bi to bilo tuje duhu ljudstva, in razodeva Vukovo nezaupanje do t. i. prečanov (prebivalcev z drugega brega

Save in Donave), tistih iz cesarstva, pa tudi nekatere njegove odzive, ki so ostali nerazumljeni (npr. njegov odpor do Dositeja, ki pomeni odpor do »meščanske« kulture, ne pa tudi osebne nenaklonjenosti, ali odpoved Dositeju in njegovem statusu očeta srbske književnosti, kar je bilo pojmovano kot bogoskrunstvo).

Vuk je v slavenosrbskem jeziku cerkve in patricijata v južni Ogrski videl oviro pri razvijanju nacionalne kulture, narodni jezik pa se mu je zdel posebej pomemben v času, ko so dozorele okoliščine za oblikovanje nacije. Kljub temu bi bilo napačno podcenjevati njegove nasprotnike – metropolita Stratimirovića in cerkvene kroge. To so bili »izobraženi ljudje, najbolj izobraženi Srbi v tistem času, družbeno in gospodarsko močni, prepričani v svoje poslanstvo varuhov vere in Nationalitāta, pripravljeni, da odločno branijo svoj svet« (Selimović 2009: 32). Recepcija Vukovega dela je bila v njegovem času skoraj izključno negativna, kar ne čudi, če upoštevamo dejstvo, da se je Vuk popolnoma sam podal v boj proti trdno postavljenemu svetu uglednih posameznikov, priznanih književnikov, močnih institucij, proti samemu metropolitu, skratka, proti celotni družbeni ureditvi. Selimović navaja dve glavni oviri, ki sta Vuku prekrizali pot: prva je bila dejstvo, da je bila njegova domovina Srbija zaradi večstoletne turške zasedbe nadvse neugoden teren za kulturno revolucijo, druga pa to, da je bila Vojvodina, ki je bila veliko bolj kulturna, prava »trdnjava konservatizma« (Selimović 2009: 33).

Z današnje perspektive ni težko ovreči stališč metropolita Stratimirovića in njegovega kroga. V Vukovem času pa so ta prepričanja imela svoj izvor in utemeljitev. Upoštevati je treba njihov (utemeljen) strah pred uniatstvom. Po priključitvi k južni Ogrski so bili Srbi nacionalno in versko ogroženi, grozila jim je odtujitev od lastnega naroda, ki so jo izvajali s prepovedjo bogoslužja, jezika in pisave, pa tudi spreobrnitev v katoliško vero. Zato je vztrajno ohranjevanje umetno ustvarjenega slavenosrbskega jezika in staro-cerkvenega pravopisa, ki je imel kulturni status, pa tudi trdne vezi s pravoslavno Rusijo, predstavljalo pomemben del nacionalne politike. Iz istega razloga je tudi vprašanje jezika in pravopisa dobilo izjemen pomen in politični smisel, bilo je tesno povezano z usodo srbske nacionalnosti. To pa tudi pojasnjuje, zakaj je bil jezikovni boj tako silovit: tudi jezik igra pomembno vlogo pri ohranjanju in revolucioniranju družbenega organizma. Vuka so zato napadali, češ da je »hrom antikrist«, »agent rimske propagande, plačanec, ki pomaga pri tem, da Srbi postanejo

uniati, izdajalec, ki jih hoče odtrgati od zaščitnice Rusije, slepo orodje v rokah Jerneja Kopitarja« (Selimović 2009: 72–73).

Vuk pa je prerasel ozkost in konservativnost obeh bregov – ni se menil za motivacijo sprtih strani, temveč je izvedel nacionalno kulturno revolucijo, pri tem pa je »gledal bolj napredno kot Kopitar in dlje kot slavenosrbi: Vuk svoje delo ustvarja za svobodno življenje svojega naroda, in ne za življenje pod avstro-ogrskim jarmom. To je tisti spoštovanja vredni Vukov smisel za široke in daljnosežne zgodovinske uvide, in v tem je njegova izjemnost« (Selimović 2009: 73).



Đorđe Jovanović, spomenik Vuku Karadžiću, Beograd, 1937

V novo recepcijo zmerne usmeritve poleg Selimovićevih spisov sodijo tudi dela jezikoslovca Pavla Ivića. Ta meni, da revolucija, kakršna je bila Vukova, s seboj neizbežno prinaša tudi prelom s kontinuiteto, žrtvovanje dosežkov tradicije. To utegne načeloma zmanjšati koristnost takega koraka in celo ogroziti njegovo končno pozitivno vrednost. Kljub temu pa je bila tovrstna žrtev v Vukovem primeru skoraj neznatna v primerjavi z doseženim. V 19. stoletju

sploh ni bilo pogojev za to, da bi se srbska kultura neposredno oprla na rusko prek skupnega knjižnega jezika na način, ki bi bil primerljiv z jezikovno in kulturno vzajemnost pravoslavnih Slovanov v srednjem veku (Ivić 1966: 21).

Čeprav je Vuk pojmovan kot utemeljitelj nove srbske narodne književnosti, se le redkokdaj omenja, da njegova reforma ni imela zgolj pozitivnih učinkov, da je bila prenačljena in da je povzročila prezgodnjo prekinitev vezi z rusko književnostjo, ob kateri bi mlada srbska književnost lahko upala na izjemen razcvet. Jezikoslovka Milka Ivić glede tega ugotavlja: »Naš narod je doživel usodo, ki ni zavirljiva: jezik njegove kulture je bil (v 19. stoletju) utemeljen na govorici njegovih najmanj omikanih govorcev – nepismenih ljudi.« (Ivić 1997: 36)

Takšna stališča, ki deloma držijo, ne morejo zmanjšati Vukove zgodovinske zasluge – to pa je izpeljana kulturna revolucija. Dejstvo je, da so popoln prelom z jezikovnimi tradicijami naredili pisatelji, »ki niso bili niti razredno niti duhovno odvisni od srbske pravoslavne cerkve v Avstriji niti niso izvirali iz duha srbske meščanske inteligence. To sta: Vuk S. Karadžić iz Srbije in P. P. Njegoš iz Črne Gore« (Barac 1954: 105). Antun Barac v študiji *Jugoslavenska književnost* v prid Vuku dodaja, da je ta po pomenu svoje dejavnosti presegel okvire folklora in lingvistike in da ima njegov pojav »trojni pomen: literarni, družbeni in nacionalni«, ter da je do neke mere postal tudi »tvorec srbskega nacionalizma v modernem pomenu besede«, razume pa ga kot »najbolj plodovitega in najvplivnejšega književnika 19. stoletja« (Barac 1954: 106–108).

Dvoumnost in nenehno revidiranje statusa so značilni tudi za Njegošev kult. Prvega vprašanja, ki se vsiljuje samo na sebi – ali je Njegoš odigral vlogo kulturnega svetnika v srbski tradiciji – v konstelaciji današnjih srbsko-črnogorskih odnosov ni mogoče obravnavati na relevanten način, ker sleherna tovrstna interpretacija implicira nasilno iztrganje Njegoševega dela iz zgodovinskega konteksta.

Njegoševa vloga v srbskem in črnogorskem kulturnem kanonu, ki je na prehodu v 21. stoletje doživel revizijo in reaktualizacijo v kontekstu današnjih srbsko-črnogorskih odnosov, se zelo razlikuje od vloge, ki so mu jo dodelili v 19. in 20. stoletju zaradi pomena, ki ga je imel kot nadaljevalec kosovske tradicije in skupnega (srbskega in črnogorskega) romantičnega jezikovnega, pojmovnega in umetniškega sklopa. Ko Njegoševa dela obravnavano zunaj kon-

teksta, v katerem so nastala, jih seveda ne moremo razumeti kot del skupnega kanona, če pa se vrnemo k temu kontekstu, je razvidno, da so del organske celote kanona, ki je skupen. Osrednje gonilne ideje Njegoševga ustvarjanja namreč nerazdružljivo povezujejo črnogorsko in srbsko tradicijo. Anica Savić-Rebac, Ljubomir Durković-Jakšić, pa tudi Antun Barac so le nekateri med interpreti, ki Njegoša razumejo kot predstavnika jugoslovanske kulture.

Znanstvena literatura podaja več modelov kanonizacije Njegoševga dela. Boguslav Željinski ga na primer vključuje v več kanonov: vidi ga kot predstavnika skupnega panslovanskega sklopa, kot predstavnika *etica heroica Montenegrina*, kot predstavnika regionalne različice splošnega srbskega literarnega in kulturnega kanona, kot predstavnika jugoslovanskega kanona in slednjič kot predstavnika in sotvorca črnogorske kulturne in narodne idenitete (Željinski 2013: 11).

V spisu *Jugoslovenska kulturna problematika* (Jugoslovanska kulturna problematika) Branko Lazarević piše o Njegošu in srbskem narodnem pesništvu, kjer naletimo na dinarski tip človeka: »in to po zaslugi epa, Njegoša, Mažuranića in Meštrovića. Kar je Vergil za obdobje Avgustovega vladanja, to je za nas Njegoš od 18. stoletja do današnjih dni: absolutni predstavnik tega obdobja.« (Lazarević 2005: 48) Razlika v zgodnji in poznejši recepciji postane očitna, ko upoštevamo, da je Lazarević na začetku tridesetih let 20. stoletja Njegoševe misli o svobodi opisal kot pravo deklaracijo človekovih pravic in osebne, narodne in splošno človeške svobode in neodvisnosti, in sicer v nasprotju s sodobnimi interpretacijami, ki bi te ideje *Gorskega venca* lahko označile tudi za rasistične ali seksistične. V tem oziru je posebej pomembna tema Njegoševe pesnitve, katere usoda se z današnjega vidika ne zdi kdovekako slavna, in ki, kolikor ji odvzamemo zgodovinski moment, res omogoča tovrstne interpretacije. Dogodek, ki ga opeva *Gorski venec*, je izjemno težka in nehvaležna tema za literarno upodobitev, zato se lahko vprašamo, zakaj je Njegoš za svojo snov izbral ravno dogodek, ki potrebuje toliko utemeljevanja: »Bržkone zato, ker v njem vidi začetek nove državne svobode, torej kratkomalo njen temeljni kamen.« (Slijepčević 2013: 34)

Pero Slijepčević je v spisu *Nekoliko misli o Njegošu kao umetniku* (Nekaj misli o Njegošu kot umetniku) zastavil obe vprašanji, ki sta pomembni za našo razpravo – vprašanje recepcije Njegoša začasa njegovega življenja in vprašanje kano-

nizacije, ki je potekala posthumno – in sicer skozi prizmo izjemno pomembne izbire, pred katero se je znašla mlada srbska književnost: »kam usmeriti našo mlado književnost: ali k obstoječim obrazcem, ki prihajajo iz razsvetljene Evrope, kakor so menili naši izobraženi klasicisti, ali k iznajdbam ljudstva, kakor je hotel Vuk?« (Slijepčević 2013: 30) Ta dilema, ki je bila aktualna ravno v času, ko se je na literarni sceni pojavil Njegoš, je v njegovem delu dobila razrešitev, ki jo je priporočil Mickiewicz: »Ustvarite visok ep na narodnem temelju«. Zato Njegošev literarni primer ni pomenil le navadnega literarnega uspeha, temveč tudi načelni odgovor na to veliko vprašanje o usmeritvi naše umetnosti: »ne ponavljanje folklorne, ne knjižna učenost, marveč nekaj tretjega: narodne vrednosti povzdignjene [...] in prelite v nove sinteze.« (Slijepčević 2013: 31)

Ivo Andrić se leta 1935 v eseju *Njegoš kao tragični junak kosovske misli* (Njegoš kot tragični junak kosovske misli) dotakne tudi vprašanja, kako so Njegoša doživljali njegovi sodobniki. Ta »simultana« recepcija je bila po zaslugi omejenih pogledov okolice skrajno negativna. Njegošu so zamerili, da ne »opravlja bogoslužja, da se oblači kot ostali Črnogorci, da posveča nepripravljene duhovnike itn.«. Po drugi strani pa je pri profesorjih in v književnih krogih s konca 19. stoletja in z začetka 20. stoletja obstajala tudi jasno izražena težnja, da bi iz Njegoša »ustvarili nekakšnega svobodnjaškega borca v skladu z modelom 19. stoletja.« (Andrić 2013: 21) Zdi se, da se prava podoba Njegoševa nahaja nekje vmes med tema dvema predstavama.

Začetek Njegoševe recepcije v korpusu srbske književnosti pomeni potopis Ljube Nenadovića *Pisma iz Italije*, ki je nastal neposredno po potovanju leta 1851. V njem avtor opisuje vladikino bivanje v Neaplju. »Prostodušna, toda topla in zvesta proza Njegoševega Eckermana pomeni danes pravcati zaklad naše književnosti, saj je v njej ohranjena najlepša podoba našega največjega pesnika v času, ko je 'mračen kot Byron' popotoval po Italiji.« (Andrić 2013: 26). Očitno je osnovo za Njegošovo kanonizacijo ponudila kar njegova nenavadna osebnost, ki je bila, kakor piše Anica Savić-Rebac, v petdesetih letih prejšnjega stoletja »še vedno prisotna v domišljiji Jugoslovanov. Tako kot se je Byron vsiljeval domišljiji bralcev na začetku 19. stoletja in s stilizirano simboliko svoje osebnosti presegal meje svoje poezije, tako simbolno slikovita figura vladike Rada dominira v naši literaturi [...] Kot vladar Črne Gore in pesnik *Gorskog vijenca* je Njegoš hkrati predstavnik in pesniški izraz naše narodno-osvobodilne borbe [...]« (Savić-Rebac 2013: 394)

Raziskovalci pogosto izpostavljajo dejstvo, da Njegoša »sodobniki niso dovolj cenili, skoraj petdeset let kasneje pa tudi potomci ne«, in da so *Gorski venec* dolgo navajali le kot »primer lepega etnografskega dela« (Ljubinković 2000: 183) – to je prepričanje, ki ga je leta 1871 Stojan Novaković izrazil v svoji *Istoriji srpske književnosti* (Zgodovina srbske književnosti). Podobno je bila tudi analiza, pa tudi celotna kulturna in politična recepcija tega dela vse do študije Pavleta Popovića omejena »na hvalo, ki je zadevala dober in natančen etnografski prikaz določenega kulturnega okolja, in na poudarjanje domoljubne vrednosti dela« (prav tam: 184).

Gorski venec je posvečen Karađorđevemu prahu. Tudi drugod v Njegoševem delu zlahka zaznamo pisateljevo nedvoumno poveličevanje kosovskih bojevnikov in junakov prvega srbskega upora, zato sta pozitivna recepcija njegovega dela in razmeroma hiter proces kanonizacije v srbskem okolju razumljiva. Michel Aubin ugotavlja, da začetek Njegoševe velike popularnosti v Srbiji »sovpada z dokončno vzpostavitvijo narodne neodvisnosti« (Oben 2013: 211).

Zelo pomemben element kanonizacije Njegoša kot srbske kulturne ikone je bil pojem nacionalnosti, ki ga Njegoš najbolj podrobno opredeli v *Gorskem vencu*. Nacionalna skupnost, na katero se sklicujejo Črnogorci v Njegoševi pesnitvi, je skupnost Miloša Obilića in kosovskih junakov, njihovo ozemlje pa je Srbija »med Donavo in sinjim morjem« (Njegoš 1983: 10). Toda ideja naroda je v *Gorskem vencu* precej manj jasna, kakor se utegne zdeti na prvi pogled. V njej se kaže terminološka negotovost, značilna za tisti čas, ki je nihal med sanjami o veliki slovanski skupnosti in zgodovinsko resničnostjo enega njenih delov. V pesnitvi se beseda *narod* sploh ne pojavlja – namesto nje so navadno uporabljeni izrazi *ljudstvo*, *pleme*, *rod*. Na koncu pesnitve iguman Stefan navede celo vrsto junakov, in na podlagi njihovega porekla lahko vsaj za silo določimo, katero pleme je opevano – poleg carja Dušana je vsem naštetim junakom skupno to, da jih slavita tako narodno epsko pesništvo kot ustno izročilo, in sicer zaradi njihovega bojevanja s Turki. Med njimi najdemo tudi albanškega kneza Đorđeja Kastriota in hrvaškega bana Nikolo Zrinskega. Z besedo *rod* Njegoš razume skupnost vseh tistih, ki govorijo isti jezik, kar potrjuje tudi prisotnost Zrinskega med naštetimi igumani. Ta skupnost se torej, tako kot za Vuka, Dositeja in ilirce, utemeljuje na jezikovni enotnosti.

Anica Savić-Rebac v zvezi s problemi in posebnostmi kanonizacije pisatelja, kakršen je Njegoš, v srbskem okolju, poudarja, da je Njegoševa veličina povzdignjena na neko drugo raven kakor veličina kakšnega modernega pesnika. Zato je njegova kanonizacija utemeljena na posebnostih življenja v Črni Gori v 19. stoletju in na podmenah, ki so bile precej drugačne od tistih, ki so bile značilne za evropska romantična gibanja: »Pravzaprav nimamo pravice obravnavati Njegoša kot pesnika pravega 19. stoletja: to onemogoča že sama socialna struktura in politična situacija, iz katere je izšel, njegova globoka notranja navezanost na kolektiv in specifični pogoji njegove izobrazbe [...]. Njegoš uteleša starodavni Balkan, junaški in mističen, Balkan junaških agonov in Balkan orfejstva in bogomilstva[.]« (Savić-Rebac 2013: 395)

Tudi Gerhard Gesemann, ugledni slavist in poznavalec jugoslovanske zgodovine in književnosti, izpostavlja problematični prenos premis zahodno-evropske romantike na tedanje jugoslovanske okoliščine. Ugotavlja, da je »evropska romantika pri zahodnogermanskih narodih ljudsko pesem povzdignila iz globin, v katerih je ta ostajala neopazna, narodnjaštvo pa je postalo element nove človečnosti, namreč narodnjaštvo, izraženo v pesništvu in v običajih.« (Gezeman 1934: 75). Ti narodi dolgujejo tedajšnje veliko zanimanje za srbsko-hrvaško ljudsko slovstvo in vstop toka romantičnih izobraževalnih idealov v skupnost, ki je bila dotlej popolnoma patriarhalna ali meščansko-razsvetljenska, svojemu ustnemu slovstvu. Ta literarni in folkloristični interes je bil krepko podprt, tako zgodovinsko kot politično, s srbskimi vojnama za osvoboditev, ki so se začele leta 1804. Človek, ki tedaj poleg Dositeja »nastopa kot *Praeceptor Serbicus*, je Vuk Karadžić, drugi veliki pesnik, ki stoji poleg Njegoša pa je sama patriarhalnost, utelešena v liku srbskega pevca, guslarja« (nav. d.: 76).

Patriarhalnost, ki je poleg razsvetljenstva po Gesemannovem mnenju srbsko-hrvaški književnosti podarila prvovrstna dela, sama na sebi ni romantična: »za romantično so jo imeli evropski filozofi in jugoslovanski domoljubi« (nav. d.: 93). Matija Murko je pravilno opazil, da so slovanska romantična gibanja zanemarila celotno romantično filozofijo in da so skoraj brez izjeme nastala v obzorju nacionalizma. Slovanski romantiki so se oklepali nemške ideje o narodnem duhu, ki se udejanja samosvoje in skladno s temperamentom določene etnične individualnosti (Murko 1897: 276).

Skerlić Njegoša predstavlja kot izviren pojav, kot enega od pisateljev, »ki niso pripadali nobeni literarni šoli« (Skerlić 1966a: 9). Zgodnja Njegoševa recepcija v Srbiji je bila pogojena tudi s svojevrstnim pojavom, o katerem piše Jovan Skerlić – z »neizmerno ljubeznijo do Črne Gore« (Skerlić 1966a: 205), posebej pri mladih generacijah med letoma 1848 in 1860. V petdesetih letih se je ta kult Črne Gore še dodatno okrepil, omembe junaštev te majhne dežele in njenega upora proti turški oblasti pa je najti v delih vseh pomembnejših pisateljev – Vuka Karadžića, Lukijana Mušickega, Milorada Medakovića, Ivana Mažuranića, Ljube Nenadovića, Simeta Milutinovića Sarajlije, Jovana Jovanovića Zmaja, Laza Kostića in Branka Radičevića.



Otvoritev Njegoševega spomenika v »Andrićgradu«, 2013, Višegrad, Republika Srpska

Dvestoletnico Njegoševega rojstva so v Srbiji obeležili z vrsto prireditev in založniških podvigov. Srbska knjižna zadruga jo je pospremila z izborom besedil iz obsežne kritične bibliografije, v katerem so izpostavljeni in predstavljeni ključni momenti recepcije Njegoševega literarnega ustvarjanja. Knjiga pesnikovo delo osvetljuje z različnih vidikov – od literarnozgodovinskega (Pavle Popović), pesniških analiz (Jovan Deretić), analitičnega pristopa (Miodrag Popović) do primerjalne metode (Pero Slijepčević), zgodovine idej (Anica Savić-Rebac), filoloških raziskav (Miron Flašar), teoloških interpretacij (Nikolaj

Velimirović, Atanasije Jevtić) do besedil uglednih slavistov (Alois Schmaus, Julius Heidenreich, Michel Aubin, Edward Dennis Goy) in srbskih pisateljev različnih generacij (Ivo Andrić, Miloš Crnjanski, Isidora Sekulić, Rastko Petrović ...) Njegoševo delo je predstavljeno z različnih literarnozgodovinskih in literarnoteoretskih perspektiv z namenom, da bi javnost bolje razumela njegovo pesništvo, da bi potrdili mesto, ki ga pesnik zavzema v srbski kulturi in da bi spodbudili nadaljnje podvige literarne vede, ki se upravičeno poklanja delu »največjega srbskega pesnika« (Lompar 2013: 484).

Gesemann je v delu *Srpskohrvatska književnost* pisal tudi o tem, da so Dinarci »rojeni govorniki« in da je razumljivo, da so prav oni narod velikih samoukov genialnega kova [...] Vuk Karadžić, Dositej Obradović, Petar Petrović Njegoš, Marko Miljanov ...« (Gezeman 1934: 7–8). Njegošev *Gorski venec* je opisal kot »umetniško in etično oporoko junaškega partiarhalizma, klasično delo srbsko-hrvaške književnosti (prav tam: 74). Tu je jasno razvidna razlika med zgodnjo in pozno recepcijo Njegoševga dela. Vsi zgodnji interpreti so Njegoša videli kot del širše, jugoslovanske, v najožjem primeru pa srbsko-črnogorske misli, medtem ko je za današnji čas značilno prisvajanje in ločevanje, ki ga je po razglasitvi samostojnosti Črne Gore leta 2006 pospremila tudi ponovna redakcija izvirnega besedila *Gorski venec*.²

Začetki kanonizacije vseh treh pisateljev sodijo v čas boja za kulturno in politično avtonomijo Srbov, v obdobje, ko je Srbija živela pod pritiskom dveh prestolnic – Istanbula in Dunaja – tj. v čas turškega in avstrijskega boja za prevlado v tem prostoru. Zaradi svojega boja za narodni jezik, ki naj postane knjižni jezik, spora s cerkvenimi oblastmi in pozicioniranja na križpotju tedanjih sil so Vukova in Dositejeva dela postala simbolno bojišče v boju srbskega narodnega gibanja za večjo kulturno in politično avtonomijo. Čeprav je to nasploh značilnost strukture kulta kulturnega svetnika, ki se je naglo širil po vsej Evropi posebej v drugi polovici 19. stoletja, pa je v srbskem primeru specifična kulta povezana z ustvarjanjem napetosti v dvo- in večjezičnih okoljih, kakršna je bila v tistem času Srbija, kjer je že od druge polovice 18. stoletja obstajalo več enakovredno zastopanih jezikov – ruskoslovanski, slavenosrbski in narodni jezik.

² To izdajo je priredil Božidar Miličić, spremno besedo pa je napisal Novak Kilibarda. Prim. tudi Baskarjevo poglavje v tej knjigi.

Številne polemike o interpretaciji, prisvajanju in nasilnem prilagajanju idej in kulturne dediščine Vuka, Dositeja in Njegoša pričajo o moči njihovega vpliva na politiko oblikovanja naroda. Burne kontroverze pa po drugi strani kažejo, da je njihova dediščina še vedno kritično obravnavana in interpretirana.

Prevedla Varja Balžalorsky Antić

Literatura

- ANDRIĆ, IVO, 2013: Njegoš kao tragični junak kosovske misli. V: Milo Lompar (ur.): *Knjiga o Njegošu*. Beograd: SKZ. Str. 5–29.
- BARAC, ANTUN, 1954: *Jugoslavenska književnost*. Zagreb: Matica hrvatska.
- GEZEMAN, GERHARD, 1934: *Srpskohrvatska književnost*. Prev. Vladimir Vujić. Beograd: Izdavačka knjižarnica Gece Kona.
- IVANIĆ, DUŠAN, 2011: Najava vaskrsa srpske kulture. V: Dositej Obradović: *Pismo Haralampiju*. Beograd: Zadužbina Dositej Obradović. Str. 63–73.
- IVIĆ, MILKA, 1997: *O Vukovom i vukovskom jeziku*. Beograd: Prosveta.
- IVIĆ, PAVLE, 1966: O Vukovom Rječniku iz 1818. godine. V: Vuk Stefanović Karadžić: *Srpski rječnik 1818*. Beograd: Prosveta.
- JOVANOVIĆ, ĐORĐE, 1949: *Humanizam i rodoljublje Dositeja Obradovića*. Beograd: Prosveta.
- LAZAREVIĆ, BRANKO, 2005: Jugoslovenska kulturna problematika. V: Branko Lazarević: *Ogledi. Naše najviše vrednosti*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva. Str. 40–62.
- LOMPAR, MILO, 2013: Napomena priređivača. V: Milo Lompar (ur.): *Knjiga o Njegošu*. Beograd: SKZ. Str. 481–484.
- LJUBINKOVIĆ, NENAD, 2000: Pavle Popović o Njegošu. V: Pavle Popović: *O Njegošu*. Ur. Nenad Ljubinković. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva. Str. 181–184.
- MURKO, MATTHIAS, 1897: *Deutsche Einflüsse auf die Anfänge der böhmischen Romantik*. Gradec: Styria.
- NOVAKOVIĆ, STOJAN, 1911: Dositej Obradović i srpska kultura. V: Stojan Novaković: *Spomenica Dositeja Obradovića*. Beograd: Srpska književna zadruha. Str. 5–37.
- NJEGOŠ, PETAR PETROVIĆ, 1983: *Gorski venec*. Prev. Andrej Arko. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- OBRAĐOVIĆ, DOSITEJ, 2007: *Sabrana dela Dositeja Obradovića 1*. Ur. Mirjana D. Stefanović. Beograd: Zadužbina Dositej Obradović.

- SEKULIĆ, ISIDORA, 1977: Vuk Karadžić. V: Mladen Leskovac (ur.): *Iz domaćih književnosti II. Sabrana dela Isidore Sekulić* 5. Beograd: Vuk Karadžić. Str. 88–94.
- SAVIĆ-REBAC, ANICA, 2013: Pesnik i njegova pozicija. V: Milo Lompar (ur.): *Knjiga o Njegošu*. Beograd: SKZ. Str. 382–405.
- SELIMOVIĆ, MEŠA, 2009: *Za i protiv Vuka*. Beograd: Marso.
- SKERLIĆ, JOVAN, 1966a: Omladina i njena književnost (1848–1871). Izučavanja o nacionalnom i književnom romantizmu kod Srba. V: Midhat Begić (ur.): *Sabrana dela Jovana Skerlića* 10. Beograd: Prosveta.
- SKERLIĆ, JOVAN, 1966b: Srpska književnost u XVIII veku. V: Midhat Begić (ur.): *Sabrana dela Jovana Skerlića* 9. Beograd: Prosveta.
- SLIJEPČEVIĆ, PERO, 2013: Nekoliko misli o Njegošu kao umetniku. V: Miroslav Toholj (ur.): *Njegoš i kosovski zavet*. Priština, Kosovska Mitrovica in Beograd: Panorama. Str. 30–46.
- STEFANOVIĆ KARADŽIĆ, VUK, 1960: *Kritike i polemike*. Ur. Đuro Gavela. Novi Sad in Beograd: Matica srpska, Srpska književna zadruga.
- STEFANOVIĆ, MIRJANA D., 2007: Uvodne beleške o izdanju sabranih dela Dositeja Obradovića. V: Dositej Obradović: *Sabrana dela Dositeja Obradovića* 1. Beograd: Zadužbina Dositej Obradović. Str. 5–10.
- OBEN, MIŠEL (AUBIN, MICHEL) 2013: Gorski vijenac. V: Milo Lompar (ur.): *Knjiga o Njegošu*. Beograd: SKZ. Str. 204–284.
- VULOVIĆ, SVETISLAV, 1979: *Srpska književna kritika*. Novi Sad in Beograd: Matica srpska, Institut za književnost i umetnost.
- ŽELJINSKI, BOGUSLAV, 2013: Njegoš u srpskom i crnogorskom književnom i kulturnom kanonu. V: Tatjana Bečanović (ur.): *Njegošu u čast*. Filozofski fakultet: Nikšić. Str. 9–24.
- ŽIVKOVIĆ, DRAGIŠA, 1997: *Evropski okviri srpske književnosti*. Beograd: Prosveta.